

Ami az **EMBERI GYARLÓSÁGOK A KÖZMONDÁSOK TÜKRÉBEN/KÖZMONDÁSOK ÉS EMBERI GYARLÓSÁGOK, MAGATARTÁSOK** c. írásból szándékosan kimaradt

Válasz Annának

Mint ahogy Annának is írtam rövid válaszként ezen kiegészítem előtt, ismét előre bocsátom, hogy az «Emberi gyarlóságok a közmondások tükrében» c. írásom több mint két évvel ezelőtt vettem papírra bizonyos körülmények között egy fórumon, egy olyan közegben, ahol ennek a részletesebb fejtegetése nem lett volna semmiképpen odaillő, nem lett volna semmi értelme. Nevetségesnek tűnt volna. Nem szakmai, tudományos igényvel, hanem csak rövid tájékoztatónak készült. Ez az oka Anna által felvetett hiánynak.

Az alábbiakat mondanám a fent említett írás kiegészítéseként, de nem egészen teljessé tételeként:

Először is néhány gondolat a *kutya – eb* szavunkról:

Az *eb* szót már jószerevel csak hivatalos szövegekben, egyes szóösszetételekben (pl.: ebtenyésztés, ebrendelet stb.) vagy a szóismétlés kissé elkerülésére használják, mégis ez az obi-ugor eredetű szó a *kutya* jelentése (első adata 1138-ból való). Ősi örökség az ugor korból, megfelelői előfordulnak a vogulban és az osztjákban is. Az *eb* szó a faj történeti gyűjtőfogalma.

Maga a *kutya* szó első előfordulását 1511-ből jegyezték fel, de akkor még nem jelentette négy lábú barátunkat, hanem a 'hitvány ember' volt a jelentése. *Eb* jelentése először 1585-ben fordul elő, de már ezelőtt használatos volt a kutyára a *cenk* és a *fakó* elnevezés. A szó hangutánzó eredetű, eredetileg állathívogató szóból származtatható, finnugor rokonsággal.

A *fakó* 1536-ban 'kutya', 1703-ban 'világos szőrű ló', 1636-ban 'vasalatlan szekér' jelentéssel fordul elő. Nyelvjárási szó, szinte csak az „*Eb ura fakó*” szólásban maradt fenn. Eredetét és történetét tekintve származékszó a *fa* főnévből és a *kó* képzőből; eredeti jelentése 'fából való, fához hasonló színű' lehetett. A *fakó kutya*, a *fakó ebből* jött létre

A *kutyához* hasonlóan a *kuvasz* is becsmérő szó volt még a XVI. század elején, később pedig házörző kutyákra használták. Fajtanévvé csak jóval később vált.

A *kutya*, *eb* szavaink jelentését illetően bár mindkettő ugyanazt a háziállatot jelenti, többnyire mégsem mindegy, hogy melyiket használjuk. Ma nyelvhasználatunkban a *kutya* a köznyelvi kifejezés, az *eb* pedig egy kissé hivatalos, választékos szó. Régen viszont fordítva volt: főleg az *eb* volt használatos; s ha menézzük a kódexeinket ott az *eb* mindig csak *eb*, sohasem *kutya*.

Szólásainkban és közmondásainkban mindkét szóalak nagyon gyakori s ezt annak tudhatjuk be, hogy az *eb*, *kutya* szavakkal jelölt háziállat milyen nagy szerepet tölt be a magyar ember (általában az emberek) életében. (Itt hangsúlyoztam a *magyar* embert, mivel a mi, a magyar közmondásainkról van szó.) A szóválasztás ilyenkor nem lehet önkényes, igazodnunk kell a kialakult nyelvi hagyományokhoz: *ebül szerzett jószág ebül vész el; köti az ebet a karóhoz; egyik kutya, másik eb; amelyik kutya ugat, az nem harap; lesz/jön még kutyára dér; stb.*

Az *eb* hivatalos, választékos hangulatából következik, hogy hivatalos iratokban, rendeletekben stb. főleg ezt, ill. ennek származékait használjuk: *házörző eb*, *ebtartó*, *ebadó*, *ebrendelet*, *ebtenyésztő* stb. De a köznyelvben, mégpedig számos jelentésben, a *kutya* az elterjedtebb: *ugat a kutya; kutyába se veszi; kutyául érzem magam; kutya baja van; kutya hideg van* stb.

A fent említett írásomban említett «*egyik kutya, másik eb*» szólás mellett számos más olyan gyakori szókapcsolat van, amely emberi magatartásokra vonatkozóan egy cseppet sem hízelgő, hiszen – mint ahogy már ugyanebben az írásban említettem – mind lenézést, megvetést fejez ki, amely közül néhányal szidalomként, sőt káromkodásként is élünk. Azt a gondolatot pl. hogy a hitvány ember sohasem javul meg, ezzel a közmondással önthetjük szavakba: *Kutyából nem lesz szalonna*; a megvetést érdemlő gyáva embert *gyáva kutyának* mondjuk; *kutya rossz emberről, kutya gazemberfő*l beszélünk, hogy *nagyobb kutya az még az apjánál is*. Előfordul a *kutya* és a rokon értelmű jelentésű *eb* szó káromkodásszerű kifejezésekben: *kutyafáját, kutyateremtette, ebadta*. A *kutya* szónak ebből erősen rosszálló és már inkább csak érzelmi, semmint határozott fogalmi kifejezések, amelyekben 'senki' vagy 'semmi' a *kutya* jelentése: *kutyába se veszi*, azaz 'semmibe se veszi', *kutyának sem kell*, vagyis 'senkinek sem kell', *kutya baja*, annyi mint 'semmi baja'. Olykor már csak a pusztá tagadás kifejezésére használjuk ezt a szavunkat: *tudja a kutya*, vagyis 'én ugyan nem tudom', 'én ugyan nem bánom' stb.

A fent hivatkozott írásomban megemlítettem két lehetőségét annak, hogy miért éppen a *kutya* – *eb* szavunknak jutott ez a rossz emberi tulajdonságot jelölő szerep. Egy régebbi szókutató szerint a „kutya azért lett szólásainkban a megvetett ember jelképe, mert háziállataink közül ez a legalázatosabb, legmeghunyászkodóbb”. Még ha megállná is a helyét ez a megállapítás, hogy nincsen a kutyánál alázatosabb, meghunyászkodóbb természetű háziállatunk, még akkor sem lehetne ezt a magyarázatot elfogadnunk, mert hiszen – mint egy régi közmondásunk is mondja – *alázatosság nem gyalázatosság*, vagyis az alázatos magatartás néha az embernek sem válik szégyenére, nemhogy a kutyát vetnék meg érte. A kérdés nyitját akkor találhatjuk meg ha konkrét művelődéstörténeti és nyelvi tényekre alapozzuk a választ. Az említett babonás hiedelem jelentésmeghatározó szerepéhez még azt tenném hozzá, hogy az ördög kutyafarmában való megjelenésén kívül a régi boszorkányperekben is található adatot arra, hogy maguk a boszorkányok is fekete kutya képében jelennek az emberek előtt. Ez magyarázata, hogy *ördögadtának* az *ebadta* az azonos jelentésű párja, s hogy a régi *ördög ágyában született* szidalomnak egyes tájszólásokban olyan megfelelői élnek, mint az *ebanyájú* és a *kutyafoganású*. E szidalmak kétségtelenné teszik, hogy akit hajdan ezekkel a szavakkal szidtak azt (kutya alakját felvett) ördög vagy ördögnek tartott boszorkány fajzatának tartották. Ez a babonás elképzelés is hozzájárulhatott a *kutya* és az *eb* erősen rosszalló értelmének a kialakulásához.

Ne feledjük, hogy szinte valamennyi gyakori háziállat nevét használja a nyelv szidószóként (*te ökör, te barom, te számár, te ló*), sőt magának az *állat* szónak van ilyen használata. Joggal feltételezhető, hogy amikor hajdan a *kutya* vagy a régi nyelvben gyakoribb *eb* szót először használták emberre vonatkoztatva a megvetés kifejezéséül vagy mint szidószót, akkor a szólásokban szokásos konkrét megnevezésre való törekvéssel tulajdonképpen az 'állat' fogalmát fejezték ki éppen annak az állatfajnak a nevével, amelyik a legközönségesebb, a legismertebb, és amelyiknek a neve éppen ezért a leghamarabb is jöhet az ember szájára.

Tudom, hogy nem teljesen kimerítő, de ennyivel tudom hirtelenjében kiegészíteni az előző írásomat.

N.B. A fentiekhez forrásaimul szolgáltak az interneten található kutyás adatok, a *Nyelvművelés Kézikönyve* és O. Nagy Gábor «*Mi fán terem?*» c. könyve.

© Dr. Bonaniné Tamás-Tarr Melinda
OSSERVATORIO LETTERARIO
Ferrara e l'Altrove
2006. 09. 07.